مێژووی کەرکووک

کەرکووک لە سەردەمی کلدانییانەوە تا ئێستا

عەرەب فەهمی مستەفا

لە تورکییەوە: ئەحمەد تاقانە

بەشی یەکەم

دووسێ وشەی وەرگێڕ..

لە ژمارە (٤٤)ی گۆڤاری (نەوشەق)دا کورتە مێژوویەکی کەرکووکمان ئامادە کرد و بڵاو کردەوە کە ساڵی (١٩٣٠) عەبدولخالیق ئەسیری-ی شاعیری گەورەی نیشتمانپەروەری کوردی کەرکووکی بە چوار بەش لە ڕۆژنامەی کەرکووکی (کوردیی) ئەوسادا بڵاوی کردبووەوە.

ئەم نووسینەی ئێرەش کە لە بەردەستی خوێندەواری خۆشەویستدایە یەکێکە لەو هەوڵە کۆنە (با بڵێین... سەرەتاییانەی) خوێندەوار و ڕۆشنبیرە کەرکووکییەکان.

نووسەرەکەی ئەدیب و ڕۆشنبیری تورکمان - فەهمی عەرەب مستەفا، یان (فەهمی عەرەب ئاغا)، وەک کۆششێکی دڵسۆزانەی ئەوسا، نووسیویەتی.

لە بارەی فەهمی عەرەب ئاغا-وە زانیارییەکی ئەوتۆمان دەست نەکەوت، بەڵام ئەو کتێبە بەناوبانگەشمان بینیوە کە هاوبەش لەگەڵ (فازڵی مەلا مستەفا)دا بە عەرەبی

له بارەی کـەرکـووکـەوە لە پەنجاکـانی سـەدەی ڕابردوودا بەنـاوی: لە کـەرکـووکـدا چ باسە؟ (ماذا في كركوك؟)ەوە دایانناوە.

بەهـەرحاڵ ئەمـە، وەک نرخزانی و هەڵسەنگاندنی کۆششی ڕۆشنبیرە کەرکووکییە کـۆنەکـانمـان و لە ڕووی وەفـادارییـەوە لێـرە وەرمـانگێـڕایە سـەر زمـانی کـوردی و بڵاومان کردەوە..

دیارە نووسـەر نیـازی وابووە بەچەند بـەشـێک کـتـێـبـەکـەی چاپ و بڵاو بکاتەوە، ئەمەی ئێرە بەشی یەکەمە و وەکو دیاریشە ساڵی چاپی لەسەر نییە و لە چاپخانەی (النجم)ی مـووسڵ لە چاپ دراوە و..، بەشـەکانی هـێشـتـا (بەلای کەمـەوە لای ئێمـە دیار نییە!)..

"وەرگێڕ"

چەند وشەیەکی نووسەر

ئەو دەمـەی نووسـەری ڕۆژنـامـەی (الرقـیب) بووم لە بـەسـرە، بەشـێـوەیەکی پەرت و بەش بەش لە ڕۆژنامەی ناوبراودا دەستم بە بڵاوکردنەوەی مێژووی بەسرە کردبوو...

بۆ بەئـەنجـام گـەیاندنی ئـەم مـێـژووە، چووبوومـەوە سـەر ژێدەرێکی زۆری مـێـژوویی و کتێبێکی زۆرم خوێندبووەوە. بەدەم پشکنین و ئەم خوێندنەوانەوە، ناوە ناوە ئەو زانیارییە مێزووییانەشـم تۆمار کردبوو کە لەبارەی (مێژووی کەرکووک) یشـەوە بەرچاوم دەکەوتن. بەسـەرچوونی سـالأنێک، ئەو کـاغـەزانەی بۆ کـەرکووکم نووسـیـبوونـەوە، شـێوەی کـۆمـەڵە کاغەزێکی پەرێشانیان گرتبوو...

بە هـەناسە ساردییەوە هـەروەها تەماشام دەکردن. ماوەیەک بەسـەر چوو، ئەم (مێژووچە) یەی نیازی لە شـێوەی کتێبێکدا بڵاوکردنەوەیم دەکرد، وەکو خۆی مایەوەو هـەموو هەوڵێکم بۆ لـە چاپدانـەوەی بە نـەزۆکی مـایەوە. ئەمـجـارەیان ـ لە ئـەنجـامی خـۆشـبـەخـتی ـ، حـوسـامـوددین بەگی بـەڕێزی بە خـزمـەتکردنی زانست ناسـراو کـە بە مـوتەسـەرریفی کەرکووک دامـەزرا، ئەم ئارەزووەی ناخمی بزواندەوە. بەو دڵنیاییـەوە، کە لە ئەنجامی ئەو هاندان و یارمـەتییانـەی لەم زاتە بەڕێزەم دەبینی، زاتی بڵاوکردنەوەی ئەم نووسینەم کرد. ئەم کتێبە، مێژوو و هـەروەها ئەو باس و خـواسـانـەی کە لـە شێوەی ئەفسانەدا دەماو دەم دەگێڕدرێتـەوە، گرتووەتە خۆ. لەم کتێبـەدا ئەو ئەفسـانانەو باس و خـواسـانـەی دەمـاو دەم

بیستراون، پشت بە سەرچاوەی باوەڕپێکراو ڕوون کراونەتەوە. چەند دڵخۆش دەبم، ئەگەر توانیبێتم بەم کارەم خزمەتێکی نیشتمانەکەم کردبێ!!

کلدانییان و کەرکووک!

کەرکووک وڵاتێکی کلدانییە، مێژووی بنیاتنانی لە نووسراوە کلدانییەکانیشدا نەبینراوەتەوە. بناغەی مێژووی کلدانی، لەسەر تاقمێک ئەفسانەو گێڕرانەوەی سەر زارەکیدا بنیاد نراوە. ئەم نەتەوەیە لەنێو (دووزێ) دا کە (میزا پۆتامیا) ی پێ دەگوترێت نیشتەجێ بوون کە ئەم زەوی و زارە، بەپیت و پڕو بەروبوومترینی زەوییەکانی جیهانە. حکومەتی کلدانی، بۆ بەربەست کردنی لافاو، بەنداو و کۆگای ئاوی سەرسووڕهێن و جۆباری سەیر سەیری دروست کردووە. ئەم زەوییانە، زۆرترین خەڵکێکی چاخی زێڕینی جیهانی بە بەربوومی خۆی بەخێو کردووە. ٣٠٠ ساڵ بەر لە زایین، نەتەوە سامییەکان لە باکووری خۆرهەڵاتەوە هاتوونەتە نێوانی دووزێوە. ئەو دەمە ئەو سۆمەری و ئەکەدییانەی کە لە مازاپۆ تامیادا بوون، ئەمانەیان گرتووەتە لای خۆ... ئا ئەم نەتەوە تازە هاتووە، کلدانییەکان بوون. ئەمانە دوای تێکەڵ بوونی بە وانەی پێش خۆیانەوە، چۆنیەتیی هاتنەوەیان بۆ (نێوانی دوو زێ) لەبیرکردو و لافی ئەوەیان لێداوە کە هەر لەسەرەتای دروست بوونەوە ئا لەم زەوییانەدا ژیاون. پەردە لادان لەسەر مێژووی کلدان گەلێک دژوارە، ئەوەی لەوێ بەرچاو دەکەوێ لە ئەفسانەو قسەی پڕوپووچ بەولاوە شتێکی دیکە نییە. بەناوبانگترینی ئەم ئەفسانانە، چامەیەکە بە ناوونیشانی (ئەفسانەی نەمروود) هوەیە. ئەم چامەیە لەسەر بەرد نووسراوەتەوە و لە مۆزەخانەی بەریتانیادایە. لەلایەن (جۆرج سمیث) ی زانای ئینگلیزەوە دۆزراوەتەوە و پەرچڤە کراوە.

ئەم چامەیە ئەمەیە

بەر لەوەی بەو شتەی کە لە سەروومانەوەیە بگوترێ ئاسمان و بەو شتەی لەژێرماندایە بگوترێ زەوی، دەریاکان بە گەرداوی بێ سنوور یەکیان گرتبووەوە و جەنگاوەری لەش چوون پەلەوەرو مرۆڤی ڕوخسار مێرووڵەو گای بەسەلکی مرۆڤ، مرۆڤی کلک ماسی و چوار لەشیان ئەفراندووە، دواتر زەوی و ئاسمان و دوای ماوەیەکی زۆریش فەرمانڕەواکانی ئاسمان و ئاو و زەوی (ئانۆ، بەل، ئەئا) لەدایک بوون و ئەمانیش ئاسمان و ئەستێرەکانیان ئەفراندووە. بەڵام زەریا، واتە (تهامات) کە دەبینێ کۆمەڵێک خوداوەندی

گچکە، هەرێمەکەی ئەویان پڕکردەووە، بەرامبەر ئەمانە لەشکری گیانەوەری بەڕێ کرد، بەمانە هێرشی بردووەتە سەر ئاسمان و (ئانۆ و ئەئا) لەم هێرشەدا سەرکەوتنیان بەدەست نەهێناوە، دواتریش (مەردۆخ) سەرکەوتووەو وجێی هەر یەکێکی لە ئەستێرەکان دەستنیشان کردووە، ڕێگەی خۆرو مانگی دەستنیشان کردووەو مانگ و خۆرەکان ـ ی جێگیر کردووە. دواتر فەرمان بە (بابا ئەو ئەنا) کردووە کە سەری مەردۆخ ببڕن و لەخوێنی ئەو مرۆڤگەل هاتوونەتە بوون. مرۆڤگەل لە سەرەتادا ئێجگار بە ناخۆشی ژیانیان بەسەر بردووە. بەڵام هەر لەساڵانی سەرەتاییدا لە دەریای سوورەوە گیانلەبەرێکی بە لەش ماسی و بەدەنگ مرۆڤ بەناوی (ئۆئانەسی) یەوە پەیدابووە و ئەدەبییات و زانست و پیشەسازیی بە مرۆڤگەل فێر کردووەو هەروەها دامەزراندنی شارو قانوونەکانی فێرکردوون. کاتێک کە خۆرئاوابووەتەوە (ئۆئانەسی) بە دەریادا ڕاماوەو شەوی لەژێر ئاودا بەسەر بردووە. لە کۆتاییشدا بەدکاری لەنێو مرۆڤاندا پەیدابووە. لەبەر بەدنمەکیی ئەمانە، (بەل) ویستوویەتی سزایان بدات وچۆنێتیی بە (قەیسی سوترۆس) ڕاگەیاندووە:

کەشتییەک دروست بکەو سامانت بەجێ بهێڵەو ژیانی خۆت ڕزگار بکە، لە هەر ئافەریدەیەک جووتێک (نێرێک و مێیەک) لەگەڵ خۆتدا ببەو فەرمانی لە (زێبارە) ناشتنی (شاردنەوەی) کتێبەکانی داوە. لەسەر ئەمە (قەیسی سوترۆس) پرسیاری لە خوداوەندەکان کردووە، بۆ کوێ بچێ و وەڵامی ڕاستەقینەی دراوەتەوە. (قەیسی سوترۆس) گوێڕایەڵی ئەم فەرمانە بووەو کە کەشتییەکی بۆ خۆی دروست کردووەو دەوروبەرەکەی (زفت) سواغ داوە و زێڕ و زیو و خاوو خێزان و خزمەکارو سەرو جووتێکی گیانلەبەری کێوی و ماڵیی لەگەڵ خۆیدا هەڵگرت و دەرگای داخستەوە. ئەوەندەی پێ نەچووە باران وەکو شەپۆڵان باریوەو ئەو ناوە بووەتە زیندانێک و ڕەهێڵەکە شەش ڕۆژ و حەوت شەوی خایاندووە و ئاو سەرتاپای وڵاتەکەی داپۆشیوە، سەرپاکی مرۆڤگەل خنکاون و حەوتەمین ڕۆژ باران هێور بووتەوە و وەستاوە و با و بۆران و ڕەهێڵە وەستاون و (قەیسی سوترۆش) پەنجەرەی کەشتییەکەی کردووەتەوەو، کە بەسەر ئاو کەوتنی تەرمی مرۆڤانی بینییوە، دەستی بەگریان کردووە. دواتریش ئاستی ئاوەکە تا هاتووە نزم بووەتەوە و کەشتی لەسەر چیایەکی بڵندی ئەرمەنستاندا، لەسەر وشکانیدا نیشتووەتەوە.

(قەیسی سۆترۆش) دوای شەش ڕۆژ چاوەڕوانی، کۆتری بەرداوەتەوە و لەبەر ئەوەی کۆترەکە جێیەکی بۆ لێ نیشتنەوە نەدۆزیوەتەوە دیسان گەڕاوەتەوە ناو کەشتی. (قەیسی سۆترۆش) لەسەر ئەمە، قەلەڕەشی ناردووە، قەلەڕەش کە کەلاکی مرۆڤگەلی لەسەر ئاودا

بینیوه دەستی بە خواردنیان کردووه و نەگەڕاوەتەوه دواوه، لەکۆتاییدا ئاو بەیەکجاری کشاوەتەوەو قەیسی سۆترۆش کەشتییەکەی کردوەتەوەو لەگەڵ هاوەڵانیدا پێکەوه دابەزیونەتە خاکی کلدان و بابلی بنیاد ناوه. ئینجا دوای ئەوه نەوەی زۆر بووه و حکوومەتێکی بەشان و شکۆیان دروست کردووەو دواتر بۆ بەرەو ئاسمان سەرکەوتن (قولەی بابل) یان دروست کردووه. کە قولەکە بەرەو ئاسمان بەرزبووەتەوه، خوداوەندەکان بەشێوەیەکی زۆر خراپ تووڕە بوون و ڕێیان لەم هەوڵەی مرۆڤانیان گرتووه. تا ئەوسا، هەموو پاڵە و کرێکارەکان بەیەک زمان دوواون. ڕۆژێکیان سەیریان کردووه لە یەکدی ناگەن، تومەزانە خوداوەندەکان ئەمانەیان بە زمانی جودا جودا خستووەتە قسەکردن، لەسەر ئەمە، کار لە بابلدا وەستاوه و قوللەی بابل لە نیوەدا ماوەتەوه و تەواو نەکراوه و مرۆڤگەل کەلە زمانی یەکدی نەگەیشتوون زمان ئاڵۆزی هاتووەتە گۆڕێ لەسەر ئەمەش هەریەکەو بەلایەکدا پەرت و بڵاو بوونەتەوه.

کەرکووک:

لە مێژووی کلدانیی (٤٥٠٠ ـ ٤٠٠ ی.پ.ز) دا کەرکووک بەناوی (ئەڕافا) وه باس کراوه، چەند سەدەیەکی دیکەی بەسەردا ڕۆیشتووه، بەناوی (کەرخ گرمای) دوه ناونراوه. کە لە

ڕێکەوتی ئەم سەردەمەدا بەرینی گەلێک زۆر بووە. لەباکوورەوە زێی گچکە، لەباشوورەوە ڕووباری وان، لە خۆراواوە دیجلە، کە خاکی تکریت و سامەڕا لەنێو سنووریدا بوون و لە خۆرهەڵاتیشدا عەجەمستان (واتە ئێران) بووە. چەند سەردەمێکی دیکەی دوای ئەوە، کەرکووک کە چووە سەر ئەو شوێنانەی ئەسکەندەر گرتوونی و دوای مردنی ئەسکەندەریش بووەتە بەشی (سلۆمق) و لەو سەردەمەدا ناوی (کەرخ سلۆخ) بووە.

لە کتێبە مێژووییەکاندا، لەبارەی ناوەکەیەوە، تاقمێک باس و خواس و چیرۆکی دیکەمان دێتە پێش، کە لەمەودوا بە دوورو درێژی دەخرێتە ڕوو. (سێرجان مەلکن) کە یەکێکە لە خۆرهەڵاتناسان، لە مێژووی گشتیدا، ئەم چەند دێڕەی تۆمارکردووە کە سەرنج ڕادەکێشێ، جان مەلکن دەڵێ: تێگەیشتنی ئەو بارودۆخەی لەو خاک و شارۆچکانەی لەسەردەمی جەنگی داگیرکارانەی ئێراندا کەوتوونە بەر هێرش دژوارە، لە زەفەرنامەکانیان و داستانە ئێرانییەکان و ئەفسانەو پڕ و پووچەکانی ئێرانەوە پیاو چی تێ دەگا... لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر ڕاستییەک هەبێ کە تێگەیشتبم ئەوەیە کە، لەشکری مەزنی ئێران، دێروززوورو هەموو گوندەکانی دەوروبەری داگیرکردووە. لەم نێوانەدا شاری (کەرخ سلۆخ) ی بە بایەخی مێژوویی بەناوبانگیشی تێدا بووە. ئەم شارەی وا بەناوبانگە کە (بەختونەسر) دروستی کردووە، مێژوویەکی دەوڵەمەندی هەیە، ئەم شارە بووەتە شانۆی چەندین جەنگی خوێناویی نائاسایی. مێژووی دروستکردنی دەکەوێتە سەردەمی کلدان و ئینجا لەبەردەمی هێرشێکی زۆری ئەو تیرە و هۆزانەی لە ئاسیا نیشتەجێ بوون، کەرکووک وێران بووەو خەڵکەکەش بارەها تووشی قەڵاچۆکردن بوون، هەروەها لەم شارەدا (شلە) یەکی بەهێزو سەرسوڕهێن هەیە کە، تاشا شلەڕشێن کراوە و شەوانە ئاگری تێبەر دراوە و ڕێیەکی دوورودرێژ لەناو ئاگردا بووە.

کەواتە: تەنانەت لە مێژووی هەرە کۆن و سەردەمە هەرە دوورەکاندا بایەخی ئەم گەنجینەیە زانراوە. کە لەشارەکەماندا هەیە. چەند وشەیەکمان بۆ خوێنەرانمان لەبارەی ئەم گەنجینەوە بە بێ سوود نەزانی کە پلەی نرخ و بایەخی مێژووی کەرکووکی کۆن و نوێ پتر دەکات. دوای زانینی ئەم گەنجینە ڕەشەی کە مێژووی کەرکووکی کۆن و نوێ بە بایەختر دەکا، دیسانەوە درێژە بە بابەتەکەی خۆمان دەدەین و ئەم چەند دێڕە لەبارەی ئەم زێڕەی لە خاکمانەوە هەڵدەقوڵێ، بۆ خوێندەوارە بەڕێزەکانمان ڕوون دەکاتەوە.

نەوتی کەرکووک:

وشـەی (پیـترۆڵ) لە بنچینەدا لاتینییـە، لە خۆرهـەڵاتدا بەرامـبەر بەم وشـەیە، وشـەی (نەوت) بـەکـار دەبرێت. واتای پیـتـرۆڵ (ڕۆنی بەرد) دەگـەیەنێ ، زانایانی جـیـۆلۆجـیـا (چینەکانی زەوی) بۆ دۆزینەوەی کانەکانی نەوت، لەسەر ڕووی، زەویدا، لەو شـوێنانەدا کە گـومـانی لێ دەکـەن نـەوتـی تێـدابێ، دوای ئەوەی یـەک (پێ) هـەڵکۆڵین دەکـەن، لەو شـوێنەوارانەدا کە لەسـەر ئەو بەردانەدا دەردەکەوێ کە لەو هەڵکۆڵینانەوە دەردەکەوێ، تێ دەگەن لەو شـوێنەدا نەفت هەیە یان نییەو بە پێی ئەوە ڕاپۆرتەکانیان ڕێک دەخەن. نەوت هەر لە سـەردەمـە کـۆنەکـانەوە شلـەیەکی ناسـراوە. لە تەورات، (سـفـر) مکـانی دانیـاڵی پێغـەمـبەر ئامـاژە بۆ سـەرچاوە گڕگـرتووە بەهاڵاوەکانی خاکی بابل دەکا. تا سـەردەمی مێژوو، نەوەکان لە نزیکبوونەوە لەم کانانە ترساون و سڵیان کردووەتەوە... تەنانەت ئاگر پەرستە ئێرانییەکان هاتوونەتە سەر ئەم کانانەو پەرستوویانە.

دەرکـردن و پاڵاوتنی نەوت و بەنزین بەشـێـوەیەکی هونەری، لەسـەدەی نۆزدەدا، لەسـەردەمی بەکارهێنانی ئۆتۆمبێلدا بووە کە، ئەو کەشـتییانەی لە زەریاکاندا دەگەڕان، لەجیاتی خـەڵووز دەسـتیـان بە بەکـارهێنانی نەوت کـرد، لەبەر ئەم هۆیانەی باس کـران، کرنگیی ئابووریی، حکوومەتە گەورەکانی خستە بەربەرەکانی کردن و بووە هۆی ئەوەی کە لەنێو خۆیاندا گفتوگۆو گێرمەو کێشـەیەکی زۆر بکەن، لەسـەردەمی عوسـمانیدا نەوتی عێراق هەر وەکو جاران ماوەتەوەو بە درێژایی ئەم هەموو سـەردەمانە ئەم زێڕە ڕەشە لەژێر خاکدا بەنێژراوی ماوەتەوە. کەچی لە سـەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیددا کۆمپانیایەکی زۆری بیانی، ئەگەرچی بۆ سوود وەرگرتن لەم کانزایە ویستوویانە حکوومـەتی عوسـمانی فـەرمانی ڕێپێدانیـان بۆ دەربکا، سوڵتان عـەبدولحـەمیدێک کە بە چاکی، گرنگیی ئابووری ئەم شلـە کـانزایەی زانیـوە. هـەمـوو ئەو داواکـارییـانەی لێی کـراوە ڕەت کـردووەتـەوە، تا لەسـەردەمـە دواییەکـاندا حکوومـەتی ئەمریکا سـاڵی ١٨٩٩ (شـوسـتـەر) ی بەناوبـانگی ناردووەتە (بابی عالی) بۆ گفـتۆکردن لەم بارەیەوە، ئەمیش هـەر بەو شێوەیە کە وەڵامی ڕەتکردنەوەی وەرگـرتووە بە نائومێدی گەڕاوەتـەوە. لە ١٩٠٣ دا (کۆمپـانیـای ڕێی ئاسنی ئەناتۆڵی) کـە کـۆمـپـانیـایـەکی ئەڵمـانی بوو بۆ سـوود وەرگـرتن لە کـانزای نەوت، بواری دروست کـردنی ڕێی ئاسنی درایێ، کـۆمـپـانیـاکـە، بەندی ئەوەی خـسـتـە سـەر ئەو ڕێکەوتننامـەیە، کە مـافی ئەوەی هـەبێ بیست کیلۆمـەتری ئەم لاو ئەولای ڕێگاکە سوود لە هـەرچی کـانزایەک هـەیە ببینێ و... سـاڵی ١٩٠٤ ئەم کـۆمپـانیـایە، بۆ لێـوردبوونەوەی ئەو

ڕێیەی هێڵی شەمەندەفەر (قیتار)ی پێدا دەڕوا، دەستی بە پشکنینی ڕێگاکان کرد، بەڵام هەر لەو کاتەدا و لە ٣١ی کانوونی دووەمی ١٩١١ دا، کۆمپانیای (ئەفریقیای خۆرهەڵاتی) بۆ نەوت پێکهێناوە ئەم کۆمپانیایە لە دەوڵەمەندترین کەسانێکی حکوومەتە هەرەزلەکانی سەرگۆی زەوی پێکهاتبوو... دواتریش ئەڵمانەکان ویستیان هێڵی (بەغدا - بەرلین) ڕابکێشن و لە تشرینی یەکەمی ١٩١٢ دا ناونیشانی ئەم کۆمپانیایەیان گۆڕی و کردیانە (کۆمپانیای نەوتی تورکیا)، کە ناوی ئەو کۆمپانیایە ئێستا کاردەکا... لە جەنگی گشتیدا، دەسەڵات و هێزی نەوت کەوتە دەست حکوومەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. دوای ئاگر بەست، حکوومەتەکان بۆ دۆزەکانی نەوت گەلێک گفتوگۆ و گێرمەو کێشەیان لەناودا هاتە کایەوە. ئینگلیزەکان بۆ وەدەست خستنی بەپیتترینی سەرچاوەکانی نەوتی هەموو سەر زەوی، بە هەموو هێزێکیانەوە خەریکی بوون. حکوومەتی مەزنی ئینگلتەرا کە بووە خاوەنی بیرە نەفتەکانی هیندستان و ئێران لەگەڵ حکوومەتی ئەمریکا، بۆ ئەوەی سوود لە بیرە نەوتەکانی عێراق بینین لەگەڵ حکوومەتی پایە بەرزمان ڕێکەوتن. خاوەنانی سەرمایەی ئەم کۆمپانیانە ئینگلیزو فەرەنسی و ئەمریکایی - یەکانن. لە ١٩٢٨ لە سەدا پێنجی بەرهەمی نەوت بۆ (مستەر کۆڵبەنکیان)ی دەوڵەمەندی ئەرمەنی دانراوە دەست بەکارکرا. (مستەر کۆڵبەنکیان) تا دوا ڕۆژانی جەنگ خاوەنی (ئیمتیاز)ی بیرە نەفتەکانی مووسڵ بووە. (مستەر کیلینگ) بەناوی کۆمپانیای تورکیاوە، بۆ سوود وەرگرتن لە نەوت نووسینە جێبەجێکارییە بەراییەکانی بۆ حکوومەتی پایە بەرزی عێراق ئامادە کردو لە ١٩٢٥ دا هاتە عێراق، هەر لەو کاتەدا بۆ سوود وەرگرتنی ناوبراو کۆمپانیاکانی (فینتکس، فرانک هۆڵمز) یش تێدەکۆشان. بەڵام ئەو مەرجانەی مستەر کیلینگ پێشنیاری کردبوون لەگەڵ بەرژەوەندیی حکوومەتمان پتر دەگونجا، بۆیە حکوومەت، ڕێی بە کۆمپانیای تورکیای بە پەسەندتر زانی. لەم لایەنەدا بۆ واژوکردنی ڕێکەوتننامەکان و پێویستیەکانی گفتوگۆ حکوومەت (موزاحیم بەگی پاچەچی) ی دەستنیشان کرد، ئەوسا موزاحیم بەگ لە باڵیۆزخانەی لەندەن - دا بوو.

لەساڵی ١٩٢٥ دا ئەو قۆنتەراتانەی بۆ سوود وەرگرتن لە نەوت و هی دیکە، موزاحیم بەگ بەناوی تورکیاو مستەر کیلینگ بەناوی کۆمپانیای تورکیا ڕێکەوتننامەکە واژۆ کرا. دوای ئەوە، گەلێک لە زانایانی زەوی ناسی ئینگلیزو فەرەنسی و هۆڵەندایی و مەجەری هاتنە عێراق و لە سەرتاسەری خاکی عێراقدا کەوتنە لێکۆڵینەوە بۆ پشکنین و دۆزینەوەی نەوت. دوای خەریک بوونی چەندین مانگی ئەم زانایانە، گەیشتنە ئامانجی خۆیان. دوای

ئەوەی نەخشەو هێڵکاریی پێویستیی کۆمپانیاکانیان پێشکەش کرد، ئینجا کەوتنە بەرگری، بەر لەوەی کۆمپانیا دەست بە هیچ کارێک بکا، بیری لە ڕێگاکان کردەوەو هەوڵی دابین کردنی ڕێگا پێویستەکان و هێڵی بەیەکگەیشتنی لەگەڵ ئەو لقانەی دا کە لەشوێنی دوور دوور دا دایمەزراندبوون. هەوڵی دا ڕێگەو بانەکان بەشێوەیەک چاک بکاتەوە کە بۆ پێدارۆیشتنی ئوتومبێلە گەورەکان و هۆیەکانی گواستنەوەی دیکە ئاسان بکا. لە ٥ی نیسانی ١٩٢٧دا ئاهەنگی دەستت بەکاربوون سازدرا. کۆمپانیا بیری تاقیکردنەوەی (جۆن - یەک)ی تەرخان کردبوو، ئەمەش نزیک بوو لەپاڵ گردەکانی (باڵخانە - پەڵخانە) وە بوو. فەیسەڵی یەکەم - ی خاوەن شکۆی جێ بەهەشت، سام و سەنگێکی دیاری بەئاهەنگەکە بەخشی، کۆمپانیا، وەزیران و گەورەپیاوان و نوێنەران و پیاوە ماقووڵان و کەسایەتییە دیارە ناوخۆیی و بێگانەی بانگ هێشت کردبوو وبانگ کراوەکانی بە قیتاری تایبەت هێنایە کەرکووک. کارو کردەوەکانی هەڵکەندن بەدەستی خاوەن شکۆی خودا لێ خۆشبووی جێ بەهەشتەوە دەست پێ کرا. کۆمپانیا ماوەی سێ مانگ لەکاری هەڵکەندنی ئەم بیرەدا بەردەوام بوو، کە سەرکەوتن بەدیار نەکەوت، کۆمپانیا ناچاربوو ئەم بیرە بەجێ بهێڵێ... دواتر لەبیری ژمارە سێی نزیک (پەڵخانە) دا دەستی بە کۆششی خۆی کردەوە.

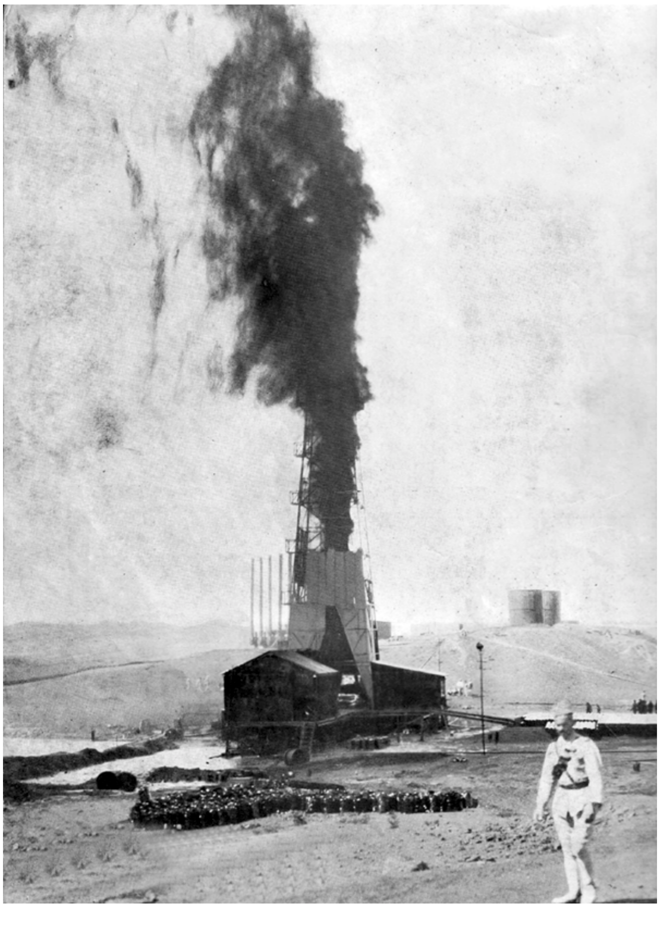

تەقینەوەیەکی سەیر:

لە باکووری خۆراوای کەرکووک و لە دووریی (٧)میل لەشارۆچکەوە، لەو شوێنەدا کە بە (بابا گورِ گورِ) بەناوبانگە، سەرچاوەیەکی زۆری نەوت و گۆگرد هەبوو. لەم شوێنەدا لە داوێنی گردەکاندا لە نزیکەی ٢٠ کانگاوە نەوت هەر لەخۆیەوە هەڵدەقولا. هەر لێرەدا دەست بە هەڵکەندنی بیرێک کرا. بۆ بۆرییەکی لە ئاسن دارِێژراو بە بەرزایی (١٢٠) پێ لەشێوەی کەلوو (قولە) دا لەسەر، دەمی ئەم بیرەدا دانرا. بنکەی ئەم بۆرییە هەر چەند نزمیش بووبێ، لە کەرکووکەوە دەبینرا، ئا لەم بیرەدا لە ٢٠ی حوزەیرانی ١٩٢٧ دا هەڵکەندنی دەستی پێ کرد. شەوو رِۆژ تا ١٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٧ هەڵکەندنی بەردەوام بوو، لەگەڵ رِوودانی تەقینەوە لە بیرەکەدا، (بێتەل) رِووداوەکەی بۆ هەموو لایەکی دنیا گواستەوەو هەموو حکوومەتەکان بە مەراقەوە چاوەرِوانی ئەنجامی رِووداوەکە بوون و بەدوایدا دەچوون کە ئەمەش دیسانەوە بەڵگەی دیاری پلەی کاریگەریی نەوتە لە شارستانیی ئێستا. (٦) پێ لەسە رِووی (١٢٠) پێ بەرزیی کەلووەکەوە نەوت بەرزبووەوە، شلەی سیا، وەک فوارەیەکی سەیر بە دەرپەرِین چوو. کۆمپانیاکە دەم و دەست بۆ گرتنی دەمی بۆرییەکە سەرکەوتنی بەدەست هێنا، لە ٢٣ی تشرینی دووەمدا بە گیروگرفتی گەورە گەورەوە توانرا دەمی بۆرییەکە بگیرێ. بیرەکە بە رِێژەیەکی ناوەندیی (٩٢٠٠٠) نەوتی دەردەدا و وەکو ئاو بەو ناوەدا دەرِۆی. تەنانەت ئەگەر چەند رِۆژێکی دیکە درێژەی بووایە وا دانرابوو لەگەڵ رِووباری زێ ـ دا یەک بگرنەوە. پرشەی نەوت تا ناو شارۆچکەی کەرکووکیش دەگەیی و لەسەر جلەکاندا پەڵەی گچکە گچکەی پەیدا دەکرد. نەوت ٥ ـ ٨ رِۆژ بە بەردەوامی فیشقەی دەکرد. ئەو برە نەوتەی ئەم ناوچەیە بەرهەم دێ، وادانراوە، لە چوار (تەن) پتر بێ. بەپێی ئەمە بیرەکانی نەوتی باباگورگورِ واتای دەوڵەمەند ـ ترین نەوتی جیهان دەگەیەنێ.

تا ئێستا چل بیر دۆزراونەتەوەو قووڵی ئەم بیرانە لە نێوانی ١٠٠٠ ـ ٢٥٠٠ پێ دایە. ئامێری پالاوتنی ناوچەی باباگورگورِی کۆمپانیاکە ١٠,٠٠٠ دە هەزار گالۆن دەپاڵێوێ، کۆمپانیا هیچ لەم نەوتە خاوە پاڵێوراوە نە لە عێراق و نە لە جیهانی دیکەدا نەفرۆشرێ و نانێرێ، بەڵکو نەوتی ئەم پالاوگەیە تەنیا لە کارەکانی خۆیدا بەکاردەهێنێ، چونکە حکوومەت ئەم رِێیەی بە کۆمپانیای بەینەرِافیدەین (نێوانی دووزێ ـ میسۆپۆتیمیا) داوە.

لقەکانی کۆمپانیا

(١ بابا گوڕ گوڕ) (٢ تەرجیل) (٣ داقووق و دەوروبەری) (٤ئیفتیخار ـ حەفتتەغار) (٥ جەمبوور) (٦ کۆرمۆر ـ خۆرمۆر) (٧ باڵخانە ـ پەڵخانە و دەوروبەری) (٨ سلێمان بەگ) (٩ بەستی ئاق سو) (١٠ مەیخانە و دەوروبەری) (١١ خەشمول ئەحمەر) (١٢ تارین حەسارو دەوروبەری) (١٣ شرقات) (١٤ خانووەکە).

ڕاکێشانی بۆڕییەکانی نەوت

دەستەی نەخشەکێش و هونەریی کۆمپانیا، ئەو ئامێرو دەزگایانەی بۆ هەڵکەندن پێویستن، بە ئۆتۆمبێلی بیست تایەیی گەورەی تیژڕەوی ٦٠ کیلۆمەتر لە سەعاتێکدا گواستەوە و دەستی بەکار کرد. لەم ئۆتۆمبیلانەدا مەکینەی سەرسوڕمێنی بۆ هەڵکەندن هەیە. ئەم ئامێرانە، ئەو بەردو خۆڵەی هەڵیدەکەنێ بە ڕێکوپێکی، بەڕاست و چەپدا فڕێ دەداو لەڕێی خۆیدا بەردەوام دەبێ. ئەگەر تووشی پارچە بەردی زلیش بوو کێردی سەیر لەو مەکینانەدا هەیە کە بە ڕێکوپێکی دێتە سەر بەردەکان و یەکسەر پارچە پارچەیان دەکا.

بۆ بەشە چیاییەکان ماکینە گەلێک کە تازە داهێنراون و بەهێزی هەوا کاردەکەن، یانیش دینامێت بەکاردەهێنرێ. بۆ ئەمانەش پسپۆڕی جوداو ئەندازیاری جودایان لە نێواندایە. بۆڕییەکانی نەوت لە باباگوڕگوڕەوە دەست پێ دەکەن، ئەم بۆڕییانە، سالانە دەتوانن ٤٠ تەن نەوت بنێرن. بۆ ڕاکێشانی بۆڕییەکان، کۆمپانیا دوو ساڵی ڕێک بوو ودوای خەرجکردنی ملیۆنەها دینار بە ئەنجامی گەیاندو ئەم بۆڕییانەی مەترێک لەژێر زەوییەوە دەڕۆن، ئەو دارتەلە تەلەگرافانەی هاوتەریبی بۆڕییەکان چەقێنراون بۆمانی ڕوون دەکەنەوە. لەبەر پەیتیی ئەم شلەیە، کۆمپانیا بە ناچاری بەدرێژایی هێڵ، لە ١٢ شوێندا ٢٤٥ مەکینەی بەکارهێناوە کە هێزی گشتی ئەم مەکینانە ٢٢٥٠٠ ئەسپە.

هێڵ

کەرکووک ٨٥٠ کیلۆمەتر لە ڕۆخی دەریای سپییەوە دوورە، دوای تەواوبوونی ڕاکێشان، لە کۆتایی بۆڕییەکاندا کۆگایەکی یەکجار گەورە بنیات نراوە. نەوت لە کەرکووکەوە بە دوو هێڵ دەنێرێ، ئەم دوو بۆڕییەی تیرەیان ١٢ ئینج ـ ە، یەکێکیان لە بەندەری حەیفاو ئەوی دیکەیان لە ڕۆخی تەرابولس ـ دا کۆتاییان دێ. هێڵی حەیفا ٦٢٥ میل و هێڵی تەرابولس ٥٣٥ میلە ئەم دوو هێڵە هاوتەریبی یەک دەڕۆن و لەدوای (حەدیسە) وە بە چەند میلێک لە یەکدی دوور دەکەونەوە.